

STRESZCZENIE

W ostatnich latach w społeczeństwie polskim doszło do dużej zmiany związanej z ruchem migracyjnym – znacząco przybyło migrantów, którzy osiedlili się w naszym kraju. Wraz ze wzrostem ogólnej liczby uczących się polskiego jako drugiego, pojawiło się także wiele dzieci z doświadczeniem migracji, które podjęły naukę szkolną w języku polskim. Problematyka skutecznego nauczania polszczyzny dzieci jest stosunkowo nowym i jeszcze niezbyt dokładnie zbadanym obszarem glottodydaktyki polonistycznej. Pytanie jak skutecznie nauczać polszczyzny i jakie przyjąć standardy projektowania tego procesu jest wciąż aktualne i ważne. Jest to problematyka istotna nie tylko ze względów językoznawczych, glottodydaktycznych, ale także społecznych. Efektywne nauczanie polskiego jako drugiego zapobiega bowiem marginalizacji tych dzieci, niepowodzeniom edukacyjnym i brakowi integracji ze społeczeństwem polskim.

Niniejsza praca została poświęcona akwizycji języka polskiego jako drugiego u ukraińskich dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Ze względu na specyfikę badanych – uczniowie klas I-III szkoły podstawowej, dzieci dwujęzyczne, dzieci z doświadczeniem migracji, uczące się polskiego jako drugiego, pochodzące z Ukrainy – badania własne opierały się na teoriach i badaniach z trzech obszarów takich jak: dwujęzyczność, akwizycja języka obcego/drugiego oraz badania błędów językowych w perspektywie glottodydaktycznej, ze szczególnym uwzględnieniem błędów popełnianych przez Ukraińców.

Na podstawie literatury przedmiotu przeanalizowano definicje i klasyfikacje dwujęzyczności, a także modele przetwarzania dwóch języków oraz konsekwencje poznawcze dwujęzyczności. Uwzględniono także rozwój językowy dziecka dwujęzycznego, koncentrując się na kluczowych etapach nabywania języka, zjawiskach przełączania (mieszania) kodu językowego oraz transferu międzyjęzykowego. Przeprowadzono także przegląd badań dotyczących rozwoju fonetyki i fonologii, leksyki oraz morfosyntaktyki u dzieci dwujęzycznych. Efektem przeglądu literatury dotyczącego akwizycji języka obcego/drugiego była prezentacja kluczowych hipotez i teorii związanych z tym procesem. Uszczegółowieniem tych założeń był przegląd modeli oraz badań dotyczących akwizycji poszczególnych podsystemów języka.

W tym kontekście badania odwoływały się do różnych języków i koncentrowały się m. in. na tempie akwizycji poszczególnych struktur, wpływie języka pierwszego na kształtowanie kompetencji w języku drugim, porównaniu procesów akwizycji u dorosłych i

dzieci. Analiza kolejnego obszaru dyskursu naukowego, w który wpisuje się niniejsza praca, umożliwiła zaprezentowanie definicji błędu językowego, typologii błędów językowych oraz określenie sposobu jego rozumienia w ramach niniejszych badań. Odwołano się również do badań poświęconych transferowi językowemu jako zjawisku mającemu wpływ m.in. na powstawanie błędów u osób uczących się języka obcego/drugiego. Dalsza analiza literatury przedmiotu dotyczyła badań glottodydaktycznych skoncentrowanych na analizie błędów w polszczyźnie osób z Ukrainy. Na podstawie badań innych badaczy zaprezentowano błędy fleksyjne, składniowe i leksykalne popełniane przez osoby pochodzenia ukraińskiego, a także podział tych błędów zastosowany w opublikowanych dotąd badaniach. Przegląd ten pokazał, że najwięcej badań odnosi się do osób dorosłych. Analiza literatury przedmiotu pozwoliła zatem nie tylko na lepsze ukontekstualizowanie badań własnych, ale także ujawniła lukę w polskich badaniach glottodydaktycznych dotyczących osób z Ukrainy – brak analiz dotyczących kompetencji językowych dzieci i ich udziału w tego typu badaniach.

Celem rozprawy było zbadanie rozwoju wybranych kompetencji językowych w języku polskim jako drugim oraz - na podstawie diagnozy - opracowanie strategii i rozwiązań metodycznych wspierających ten proces. W sposób szczególny skupiono się na czterech pytaniach badawczych:

1. Jaki jest poziom kompetencji leksykalnej badanych dzieci w języku polskim jako drugim (rozumienie i produkcja na podstawie TRJ)?
2. Jaki jest poziom kompetencji gramatycznej badanych dzieci (na podstawie TRJ)?
3. Jakie błędy fleksyjne można zaobserwować w swobodnych wypowiedziach badanych dzieci w języku polskim (na podstawie SNOW)?
4. Jaki jest poziom kompetencji dyskursywnej badanych dzieci w zakresie rozumienia tekstów ze słuchu (na podstawie TRJ)?

Badania przeprowadzono w maju, czerwcu, wrześniu i październiku 2021 roku na terenie czterech krakowskich szkół podstawowych. Miały one charakter jakościowy. Jako metodę badawczą wybrano wielokrotne studium przypadków i posłużono się następującymi narzędziami badawczymi: *Testem Rozwoju Językowego (TRJ)* (Smoczyńska i in. 2015a) oraz *Standaryzowanymi Narzędziami do Oceny Wypowiedzi (SNOW)* (Smoczyńska i in. 2015b). W badaniach wzięło udział czternaścioro dzieci w wieku od 6 lat i 11 miesięcy do 10 lat, przebywających w Polsce przez różny okres – od 1 miesiąca do 34 miesięcy. Założeniem badań było skoncentrowanie się na badaniu „w głąb”, stąd wybrana metoda i narzędzia. Zastosowano także diagnozę logopedyczną w języku pierwszym dzieci (ukraińskim lub/i rosyjskim) oraz

ankietę dla rodziców. Diagnoza w języku pierwszym dzieci była prowadzona przed właściwym badaniem, realizowanym w języku polskim z użyciem wymienionych wyżej narzędzi. Miała ona na celu określenie zasobów językowych dzieci, w tym ustalenie, jakimi językami/jakim językiem się posługują oraz czy występują u nich trudności w rozwoju językowym lub zaburzenia. Informacje te pozwalały na zbudowanie spójnej grupy badawczej. Celem tej wstępnej diagnozy było określenie profilu i potencjału językowego badanych dzieci. Diagnoza w języku ukraińskim/rosyjskim była też okazją do poznania dzieci przed badaniami właściwymi, co mogło pozytywnie wpłynąć na kontakt w trakcie badań zasadniczych. Zaplanowana i zrealizowana ankieta dla rodziców dostarczyła m. in. informacji na temat języków używanych przez dzieci i ich opiekunów, miejsca pochodzenia czy dokładnego wieku dziecka.

Zgromadzone w trakcie diagnozy w języku polskim wyniki były analizowane dla każdego przypadku osobno ze względu na jakościowy charakter badań. Na ich podstawie można jednak zaobserwować pewne tendencje i korelacje, które pojawiły się w grupie badanych. Wyniki pokazały, że u badanych rozumienie i produkcja słów są na podobnym poziomie i że większość dzieci uzyskała wynik niski, co wskazuje, że znajomość słownictwa u badanych dzieci nie jest na poziomie rodzimego użytkownika języka. Należy podkreślić jednocześnie, że po uwzględnieniu odpowiedzi w języku ukraińskim/rosyjskim większość dzieci otrzymałaby wynik typowy. To z kolei pokazuje, że dzieci znają pojęcia adekwatnie do wieku, ale ze względu na ograniczoną znajomość polskiego nie są w stanie zrozumieć lub nazwać czynności i obiektów, używając słownictwa nisko frekwencyjnego. Dzieci wypadły lepiej w podtestach sprawdzających powtarzanie i rozumienie zdań. Można było zaobserwować więcej wyników typowych oraz pewną korelację między czasem pobytu w Polsce (czasem akwizycji) a wynikami. Na podstawie przeanalizowanych danych można przypuszczać, że 1,5 roku to czas, który jest potrzebny do tego, aby w zakresie rozumienia i produkcji zdań badane dzieci mogły uzyskać wynik zbliżony do określonych przez normę wyników rodzimych użytkowników języka. Badania dotyczyły także stopnia opanowania przez badane dzieci polskiej fleksji. W podteście „Gramatyka – odmiana wyrazów” wszyscy badani otrzymali wynik niski, niezależnie od czasu akwizycji. Może to także wskazywać, jak istotny jest dobór zagadnień gramatycznych – te, które podlegają silnym wpływom transferu negatywnego z języka ukraińskiego/rosyjskiego i dodatkowo sprawdzane w izolacji (nie w kontekście rozumienia lub produkcji) są dla dzieci trudne. Przeprowadzona analiza błędów fleksyjnych umożliwiła dokładniejsze określenie stopnia opanowania fleksji przez dzieci. Badania wykazały, że największa liczba błędów dotyczyła czasowników. Wśród błędów

tej części mowy najczęściej wyróżniano formy czasowników ukraińskich/rosyjskich z polskimi końcówkami fleksyjnymi, błędne formy w czasie teraźniejszym oraz błędny rodzaj. Na drugim miejscu znalazł się rzeczownik. W odniesieniu do tej części mowy zauważono najwięcej błędów polegających na wyborze niewłaściwego przypadku, wyborze niewłaściwej równoległej końcówki fleksyjnej oraz błędnych alternacjach tematycznych. Analiza wskazała, że błędy czasownika były głównie związane z procesem opanowania form fleksyjnych w polszczyźnie i nauką języka (niepełną kompetencją), natomiast błędy rzeczownika to błędy o charakterze transferowym, interferencyjnym. Odnotowano także liczne błędy zaimka, a także sporadycznie pojawiały się błędy liczebnika i przymiotnika (te części mowy najrzadziej pojawiały się w wypowiedziach dzieci). Badania obrazują proces akwizycji polszczyzny przez dzieci pochodzące z Ukrainy, co po odniesieniu do opublikowanych dotąd badań nad błędami dorosłych Ukraińców pozwala na zauważenie podobieństw, ale także różnic między dziećmi a dorosłymi. Sprawdzane w badaniu rozumienie ze słuchu wykazało, że dzieci radzą sobie dość dobrze z rozumieniem w kontekście. W podteście tym dzieci uzyskały najwyższe wyniki, choć i tu zauważalna była granica osiągania wyników typowych/wysokich w zależności od czasu akwizycji, podobnie jak w przypadku zdań. Ponadto badanie ujawniło trudności dzieci z interpretacją tekstu. Najłatwiejsze okazały się pytania faktograficzne, na które odpowiedzi dzieci mogły udzielić zarówno na podstawie tekstu jak i własnej wiedzy o świecie.

Na podstawie szczegółowej analizy wyników opracowano obszary wsparcia językowego odpowiadające pytaniom badawczym: rozwijanie kompetencji leksykalnej, rozwijanie kompetencji gramatycznej: składniowej i fleksyjnej, rozwijanie kompetencji dyskursywnej w zakresie rozumienia tekstów ze słuchu. W każdym z wymienionych obszarów zaproponowano konkretne zadania i zabawy dostosowane do wieku dzieci, służące rozwijaniu ich kompetencji językowych, ze szczególnym uwzględnieniem wyzwań w procesie akwizycji i miejsc trudnych w polszczyźnie wyłonięnych w badaniach.

Niniejsza praca stanowi uzupełnienie dotychczasowych analiz, a przedstawione w niej badania koncentrują się na procesie akwizycji polszczyzny przez dzieci pochodzenia ukraińskiego. Uzyskane wyniki można jednak odnieść również do uczniów pochodzenia białoruskiego i rosyjskiego. Ponadto praca dotyczy badań z udziałem dzieci, co jest znacznie rzadsze niż badania z udziałem młodzieży lub dorosłych. Wnioski z pracy mogą przyczynić się zatem do rozwoju literatury przedmiotu, a także wzbogacić rozwiązania metodyczne w obszarze nauczania języka polskiego jako drugiego dzieci z doświadczeniem migracji.

